

Dinesh D'Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2018, ss. 274, ISBN 978-83-7482-936-6.

Wersja oryginalna recenzowanej książki ukazała się w 2009 roku w języku angielskim pt.: *Life after Death. Evidence*. Jej autorem jest Dinesh D'Souza, urodzony w Mumbaju w Indiach konserwatywny amerykański wykładowca, komentator polityczny, producent filmowy, publicysta, uczestnik publicznych debat z czołowymi ateistami, autor książek m.in. z zakresu apologetyki chrześcijańskiej. W Białym Domu pełnił funkcję doradcy prezydenta Ronalda Reagana. W omawianej pozycji chce ukazać irracjonalność opinii tych, którzy w imię nauki odrzucają nieśmiertelność człowieka.

Swoją argumentację D'Souza opiera na twierdzeniach współczesnej fizyki, medycyny, biologii, psychologii i filozofii, ponieważ, jak wyznaje: „Ja w swojej książce chcę w oparciu o argumenty wyłącznie rozumowe udowodnić, że istnieje życie po śmierci. Nie zamierzam odwoływać się do boskiej interwencji czy cudów, ponieważ stawiam świeckie argumenty w świeckiej kulturze” (D. D'Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Karków 2018, s. 27). Autor pragnie także wytłumaczyć, jak można przeciwstawiać je ateistycznemu myśleniu. Żartobliwie wyznaje: „Ta książka jest kontynuacją mojej poprzedniej próby pokazania światu chrześcijańskich sztuk walki” (D. D'Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Karków 2018, s. 26; zob. tenże, *To wspaniałe chrześcijaństwo*, tłum. K. Korzeniewska, A. Wołek, Kraków 2011).

Tekst składa się z 13 rozdziałów. Poprzedza je *Przedmowa* dra Ricka Warrena, który uzasadnia ważkość podjętej przez D'Souza refleksji nad śmiercią i nieśmiertelnością. Rozdziały oprócz tytułów i podtytułów rozpoczynają także tematyczne motto, które każdorazowo są cytatami zaczerpniętymi z tekstów naukowych lub z literatury pięknej. Książkę zamykają *Podziękowania* i lista przypisów.

Autor rozpoczyna od postawienia diagnozy dotyczącej współczesnych społeczeństw Zachodu, według której temat śmierci poddaje się nieustannej procedurze „wyciszania”, a zagadnienie nieśmiertelności jest negowane przez współczesnych ateistów określających się jako „Ludzie Oświeceni”, wśród których znajdują się także fizycy, biolodzy, neurobiolodzy, chemicy, psychologowie. D'Souza zapowiada skupienie się na trzech zasadniczych i niezależnych od siebie argumentach: z nauki o mózgu, z filozofii, z moralności (rozdz. 1. *Przestańmy udawać. Nowa odpowiedź na ważne pytanie*).

Następnie D'Souza stawia tezę, że ateistyczny pogląd o nieistnieniu życia po śmierci opiera się na subiektywnym przekonaniu, które nie jest poparte żadnym dowodem naukowym (rozd. 2. *Sprzedawcy niewiary. Falszywa propaganda ateistów*).

W kolejnym kroku autor wykazuje błąd ateistycznej opinii, w myśl której wiara w życie po śmierci jest jedynie domeną religii, a zatem nie jest uniwersalna, co pozwala nie traktować jej poważnie. Autor udowadnia uniwersalność przekonania o kontynuacji życia po śmierci poprzez analizę największych religii i systemów filozoficznych: chrześcijaństwa, judaizmu, islamu, hinduizmu, buddyzmu, konfucjonizmu i filozofii greckiej (szczególnie platońskiej; rozdz. 3. *Uniwersalna tęsknota. Dwa rodzaje nieśmiertelności*).

Wreszcie D'Souza zatrzymuje się na analizie tzw. doświadczeń bliskich śmierci (DBŚ). Przyznaje, że ich wartość dowodowa nie może być przeceniona, jednak podaje argumenty, w myśl których „DBŚ sugerują, iż świadomość potrafi przetrwać śmierć” (rozd. 4. *Widok z nad przepaści. Doświadczenia bliskie śmierci*).

Przedstawiając niektóre ze współczesnych odkryć w fizyce, wskazuje niesprzeczność twierdzeń naukowych z religijnym twierdzeniem o życiu po śmierci. Wnioskuje, że „jeśli istnieją inne światy, to całkiem możliwe, że jeden z nich działa i wygląda dokładnie tak jak chrześcijańskie niebo. [...] Istniejąca różnorodność praw rządzących wieloma światami sprawia, że idea nieba staje się całkiem realna” (rozd. 5. *Fizyka nieśmiertelności. Mnogość wszechświatów i niewidzialne krainy*).

Następnie autor poddaje analizie zasadę antropiczną w biologii i chemii, a także poszukuje racjonalnego planu w procesie ewolucji, który odnajduje i uznaje za znak istnienia Stworzyciela (rozd. 6. *Niezaprzeczalna teologia. Plan ewolucji*). Dalej zostaje poddany krytyce redukcyjny materializm m.in. poprzez skonfrontowanie go z dualizmem Platona i Kartezjusza, a także z opiniami współczesnej neurobiologii, które wykluczają tożsamość materialnego mózgu i niematerialnego umysłu (rozd. 7. *Duchowy mózg. Poszukiwanie duszy w ciele*).

D'Souza przygląda się także świadomości i wolnej woli jako dwóm aspektom człowieczeństwa, które nie będąc zdeterminowanymi przez fizyczne prawa materii, ujawniają w ten sposób zdolność przetrwania po śmierci ciała (rozd. 8. *Moja niematerialna natura. Jak świadomość może przetrwać śmierć*). Kontynuując swoje dowodzenie, autor analizuje poglądy filozofów ostatnich dwustu lat, szczególnie Immanuela Kanta i Artura Schopenhauera, aby ukazać, że dostarczyli oni, bez odwoływania się do objawienia, argumentów za istnieniem „wiecznej krainy wyzwolonej z praw fizyki”, o której mówią wszystkie religie (rozd. 9. *Poza tym światem. Filozofia odkrywa życie po śmierci*).

Dalej autor rozwija refleksje na temat moralności, której nie da się wyjaśnić teorią ewolucji, a jedynie istnieniem innego świata, w którym ludzkie pragnienie sprawiedliwości zostanie w pełni zaspokojone (rozd. 10. *Bezstronny obserwator. Wieczność i kosmiczna sprawiedliwość*). Wykazuje także, że wiara w życie wieczne nie jest hamulcem rozwoju życia społecznego, lecz „wzmacnia i podtrzymuje naszą cywilizację”, ponieważ leży u podstaw istotnych idei społecznych i politycznych wspólnych osobom religijnym i ateistom (rozd. 11. *Dobro społeczeństwa. Transcendentne kożenie świeckich wartości*).

W przedostatnim rozdziale D'Souza uzasadnia praktyczne korzyści płynące z wiary w życie po śmierci: pomoc w radzeniu sobie z nieuchronnością umierania; nadawanie życiu większego znaczenia i celu; motywowanie zachowań moralnych; odgrywanie wielkiej roli w wychowaniu kolejnych pokoleń do moralnego życia (rozdz. 12. *Moje dobro. Praktyczne korzyści płynące z wiary*).

Na koniec autor prezentuje wyniki swojej analizy oraz wykazuje wyjątkowość chrześcijańskiej nauki o życiu po śmierci poprzez przedstawienie zmartwychwstania Chrystusa jako faktu i przypomnienie jego wpływu na chrześcijańską wizję życia po śmierci. W tym celu D'Souza wykazuje błędy w klasycznych teoriach podważających autentyczność zmartwychwstania. Chodzi o teorie: mitu, spisku uczniów, omdlenia Chrystusa, powszechnej halucynacji. Podaje także kilka istotnych elementów chrześcijańskiej wizji życia po śmierci, podkreślając, że dzięki zmartwychwstałemu Chrystusowi rozpoczyna się ono nie dopiero po śmierci, ale już w życiu ziemskim. Ostatni akapit książki jest bezpośrednim apelem autora do czytelnika o uznanie życia po śmierci (rozdz. 13. *Życie wieczne. Wieczność już teraz*).

Struktura książki jest dość przejrzysta. Tytuł wyjaśnia charakter poruszanej tematyki, choć spis treści nie zapowiada w jasny sposób zagadnień omawianych w poszczególnych rozdziałach. Jednak lektura tekstu pozwala na szybkie zorientowanie się, o czym autor zamierza mówić w kolejnych jej częściach.

Język i styl wypowiedzi autora zgadza się z zapowiedzią zawartą w rozdziale wprowadzającym: „Używam języka kolokwialnego, czasami lekkiego i wesołego tonu, aby odjąć trochę ciężaru i powagi moim argumentom” (D. D'Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2018, s. 29). Autorowi udaje się uniknąć nie tylko zbędnego patosu, ale także grożącej w takich wypadkach banalizacji języka. Dzięki odniesieniom do prostych przykładów i zabawnych porównań uzyskuje styl narracji, która angażuje czytelnika.

Nie oznacza to jednak, że książkę można uznać za tekst łatwy i zrozumiały dla każdego. Trudność ta nie jest związana z językiem czy stylem, lecz z ciężarem gatunkowym poruszanych kwestii. O ile sam problem życia po śmierci nie jest obcy średnio wykształconemu czytelnikowi, o tyle argumenty za i przeciw istnieniu wieczności przedstawiane w książce mogą dla wielu osób być dość skomplikowane. Jest to zrozumiałe, wzięwszy pod uwagę fakt, że D'Souza z dość dużą swobodą porusza się w zagadnieniach z wielu dziedzin: teologii, filozofii starożytnej i nowożytnej, historii, psychologii, neurobiologii, fizyki klasycznej i kwantowej. W związku z tym odwołuje się do dorobku postaci powszechnie znanych, jak np.: Platon, Arystoteles, św. Augustyn, św. Tomasz z Akwinu, Albert Einstein, Immanuel Kant, Charles Darwin, Karol Marks i in. Jednak cytuje także opinie tych, o których słyszeli prawdopodobnie tylko nieliczni. Wśród nich znajdują się np.: Victor Stenger, William Clifford, Vilayanur S. Ramachandran czy Francisco de Vitoria.

Dużej uwagi podczas lektury wymagają od czytelnika niespecjalizującego się w danej dziedzinie nauki liczne odwołania do takich zagadnień jak: hinajana i mahajana, teologia liberalna, teoria strun i M-teoria, „ciemna materia” i „ciemna ener-

gia”, pozytonowa tomografia emisyjna, „strong AI”. Na szczęście autor przybliżył je w przystępny i zrozumiały sposób.

Tak szerokie spektrum poruszanych zagadnień sprawia, że prezentowana publikacja jest tekstem wymagającym, a jednocześnie interesującym i ubogacającym, gdyż niejako zmusza czytelnika do konfrontacji posiadanej wiedzy z informacjami przedstawianymi przez autora. Wspomniane bogactwo informacji pociąga za sobą trudności w weryfikacji wiadomości podanych przez autora. Jednak wielką pomocą w tym względzie okazują się bardzo liczne przypisy bibliograficzne, w których D’Souza odnosi się do tekstów źródłowych. Należy zaznaczyć w tym miejscu, że dużym ułatwieniem praktycznym byłoby zastosowanie przypisów dolnych w miejsce przypisów końcowych, które pojawiły się w polskiej wersji książki. Cennym udogodnieniem byłaby także bibliografia załącznikowa, której nie zamieszczono.

Oceniając teologiczne wypowiedzi autora, należy stwierdzić, że są poprawne. Szczególnie cenne jest to, że realizując swoją zapowiedź o nieużywaniu argumentacji teologicznej, jednak o teologii nie milczy, a po zakończonej lekturze nie ma się wątpliwości, że Osoba Chrystusa Zmartwychwstałego zajmuje miejsce centralne w nauce o życiu po śmierci. Zatem D’Souza potwierdza niezbywalną wyjątkowość chrześcijaństwa.

Autor nie ustrzegł się jednak od kilku stwierdzeń, które wymagałyby doprecyzowania. Używa np. pojęcia „teologia” w znaczeniu „idei planu” czy „planu wbudowanego w naturę”. Nie tym jest teologia. Nie można również uznać za właściwą wypowiedź filozofa Dallasa Willarda, którą cytuje D’Souza: „W kwestii wieczności nie ma czegoś takiego jak czekanie; wieczność dzieje się na naszych oczach”. Choć dalsza część wywodu świadczy o tym, iż D’Souza uznaje, że wieczności można doświadczyć w czasie jedynie jako „przedsmaku życia wiecznego”, jednak przytoczenie wypowiedzi Willarda sugeruje, jakoby uznawał za poprawną eschatologię zrealizowaną (proponowaną swego czasu przez Ch.H. Dodda), według której eschatologiczna pełnia jest już obecna i nie należy oczekiwać jej dopełnienia w eschatonie. Obecnie wiadomo jednak, że jest to zredukowana forma teologii rzeczy ostatecznych.

Dość wyolbrzymiona wydaje się także obietnica złożona czytelnikowi w pierwszym rozdziale, w myśl której w ostatnim czeka na niego „studium przypadku – jedynne takie w historii – które pokaże nam, że życie po śmierci to nie tylko przyszła perspektywa, ale już teraz urzeczywistnia się w życiu każdego człowieka” (D. D’Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2018, s. 30). Prawdą jest, że obietnica zostaje dotrzymana, ponieważ autor rzeczywiście traktuje o tym na końcu książki. Jednak trudno uznać to studium za „jedynne takie w historii”, ponieważ zagadnienie doświadczenia wieczności w czasie jest dość powszechnie opisywane w literaturze z zakresu eschatologii i duchowości (zob. np. W. Stinissen, *Wieczność pośrodku czasu*, tłum. J. Iwaszkiewicz, W drodze, Poznań 2001).

Znaczącym uproszczeniem i nieścisłością jest również dokonane rozróżnienie, zgodnie z którym nauczanie o zmartwychwstaniu to jedyna oficjalna doktryna chrześcijańska, a nauka o nieśmiertelności duszy to tylko „alternatywny, nieoficjalny

pogląd”. Oficjalne nauczanie Kościoła katolickiego o życiu wiecznym zawiera obydwie elementy (zob. Kongregacji Nauki Wiary, List do biskupów o niektórych zagadnieniach dotyczących eschatologii *Recentiores episcoporum synodi* [17.05.1979]).

Za niewątpliwy atut książki należy uznać zamieszczone w ostatnim rozdziale posumowanie dokonanej analizy. Biorąc pod uwagę wspomniane bogactwo przywoływanych teorii, postaci i argumentacji, końcowe streszczenie wieloaspektowej refleksji ułatwia przyswojenie wyniku przeprowadzonego przez autora wnioskowania.

Użyteczne jest racjonalne wyjaśnienie nieprawdziwości reinkarnacji i zjawiska znanego pod nazwą *déjà vu*, które także obecnie cieszą się zainteresowaniem wśród chrześcijan.

Godny uznania jest końcowy akapit, który ma charakter praktyczny, a nawet pastoralny. Autor zwraca się w nim do czytelnika, żywo zachęcając do podjęcia decyzji w sprawie osobistej wiary w życie po śmierci na podstawie przedstawionych w książce dowodów. „Zdecyduj tak, jakby wszystko miało zależeć od Twojej decyzji, bo naprawdę zależy” – brzmi ostatnie zdanie książki (D. D’Souza, *Życie po śmierci. Naukowe dowody*, tłum. M. Piątek, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2018, s. 256).

Uważam, że *Życie po śmierci. Naukowe dowody* mimo wskazanych mankamentów stanowi studium godne polecenia. Szczególnie mogą skorzystać z niego chrześcijanie szukający w nauce argumentów potwierdzających twierdzenia wyznawanej przez nich wiary. Także ateści, którzy pozostają intelektualnie uczciwi, mogą znaleźć w niej wiele cennych informacji pomagających odkryć prawdziwą naturę rzeczywistości. Wreszcie, w przypadku teologów zajmujących się eschatologią, lektura tej książki może zaowocować cennymi inspiracjami do poszerzenia terenu badań o inne dziedziny nauki, przede wszystkim o fizykę i neurobiologię. Dobrze, że książka D’Souzy została przetłumaczona na język polski i pojawiła się na naszym rynku wydawniczym.

Bogdan Kulik
Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Misjonarzy
Świętej Rodziny w Kazimierzu Biskupi